

OCSOVAI DÓRA

Majmoktól vagy a tengerből származunk? – A 18. századi evolúciós gondolkodás két elméletének szimbolikus párhuzamai

Elemzésünkben a 18. századi embert foglalkoztató kérdés vizsgálatát tűztük ki célul: Az ember vajon a majomtól vagy a tengerből származik-e? Ahhoz, hogy ezt, az evolúcióelméletek párhuzamos vizsgálatát lehetővé tevő kérdést tárgyalhassuk, csak távolról kívánjuk érinteni a szigorúan vett vallásos megközelítést, inkább a Felvilágosodás korának irodalmi lenyomatai és evolúciós elméletei alkotják gondolataink bázisát, úgy mint a földi állatok születése a tengervízben, vagy a természettudósok gondolatmenete, akik a hasonló fiziognómiai jellemzőik alapján az emberszabású majmokat tették meg az ember őseivé. Munkánk főként a tengervíz- és a majom-motívum együttes jelenlétére támaszkodik 18. századi szerzők szövegeiben: Rousseau-tól, Voltaire-től, Diderot-tól és Buffon-tól kölcsönzött példákon keresztül egészen Fabricius hidroteológiai megközelítéséig. Ezáltal megkísérlünk annak utánajárni, hogy a majom és a tengervíz motívumaira tett utalások feltárják-e a felvilágosodás korának két evolúciós gondolkodásmódja közötti kapcsolatot.¹

Kulcsszavak: majom, víz, evolúció, vízimajom, felvilágosodás, Buffon, Diderot, Rousseau, Fabricius

Akár ikonográfiai, akár konceptuális megközelítéssel fordulunk is a majom-szimbólum és a víz-motívum fogalmaihoz, társításuk ugyanazon tanulmányon belül rejtélyesnek tűnhet. Joggal felmerülhet a kérdés: mi lehet, vagy egyáltalán van-e a víznek és a majomnak közös jellemzője? Vajon mi veszi rá a kutatót arra, hogy egy nevező alatt említse a kettőt? Ha azonban nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a majom ugyanúgy,

¹ Vigh Éva születésnapjának tiszteletére. A tanulmány a francia nyelven 2019-ben megjelent eredeti közlemény 2023-ban, az ünnepi alkalomra magyar nyelvűre átültetett és átdolgozott változata, ld. OCSOVAI (2019).

mint a víz, szimbólumrendszerét tekintve egyaránt kulcsszerepet játszott az emberi élet eredetének magyarázatában, a két fogalom közötti kapcsolat izgalmas gondolatmenetet nyithat meg számunkra.

Írásos példák a régmúltból

A majom- és a víz-szimbólum együttes jelenléte évezredek óta túlrá nyúl vissza; ennek egyik első írásos példáját az Ótestamentumban találhatjuk. A két fogalom együttállásának különlegességét bizonyítja, hogy a Királyok Könyve abban a részben tesz róluk említést, amely Salamon király gazdagságának leírásáról szól: „Mert hajói voltak a királynak, a melyek Társisba jártak a Hírám szolgáljaival együtt. Minden három esztendőben egyszer menének a hajók Társisba, honnan aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, majmokat és pávákat hoznak vala.”² Ebben a felsorolásban ugyanis az arannyal egyenlő értékűvé emelt majom-szimbólum a király gazdagságát testesíti meg, a víz pedig a tengeri utazás egzotikumán és az ahhoz kötődő veszélyeken keresztül képviselteti magát, még inkább hangsúlyozva azt a tényt, hogy ritkaságszámba ment akkoriban az, ha valaki a nehezen megszerezhető majomhoz hasonló javakat birtokolt.

A motívumpáros, amelyre az arisztotelészi reflexióban is rátalálhatunk, a klasszikus mesékben már egyenesen történetek főszereplőiként jelenik meg. Ahogy Vígh Éva az *Állatszimbólumtár A–Z* előszavában megfogalmazta:

az állatábrázolás mindig is tükröt tartott az ember elé; a különféle állatok szépsége vagy csúfsága, a nekik tulajdonított jószág vagy gonoszság, erő vagy gyengeség, s egy sor egyéb moralitáspár alapján, szimbolikus formában az ember gondolkodását, szenvedélyeit és erkölceit, az ember és ember közötti viszonyokat testesítette meg.³

Az Aiszóposz meséinek állat-tárházát is gazdagító majom-figura ennek megfelelően La Fontaine-nél *A Majom és a Delfin* meséjében csatlakozik a tenger-témához. Az aiszóposzi eredetű mesében egy tengeri állat, a delfin kioktatja a majmot, aki „a hasonlóságukból előnyt kovácsolva” em-

² Károli, 2 *Krón.* 9, 21.

³ VÍGH (2019: 7).

bernek akarja kiadni magát. A majmok és emberek ábrázolása között kategorikus különbséget tevő mese moralitásával azokat az embereket veszi célba, akik tekintélyesebbnek akarják mutatni magukat, mint amilyenek valójában:

[...] Jön Delfinünk, jön menteni
 s ím egy majommal kezdheti,
 mert ez emberformája révén
 mindjárt meghallgatást remélvén,
 feléje kap, sír, esd neki
 [...]
 A Delfin nevet, hátranéz,
 a Majmot nézi [...] S látja már jól,
 mi történt, oh, mily tévedés,
 mily barmot mentett ki az árból!
 Ledobja s megy: **embert keres,**
akit menteni érdemes.⁴

La Fontaine, aki a szövegeredeti szerint a „semmi más, csak egy állat”⁵ kifejezést használja, a Delfin szavain keresztül nem hagy kétséget afelől, hogy a korban az ember – a Biblia szerint Isten képére formált – alakjának elsőbbségét az állatokkal szemben nem vitatták, annak ellenére, hogy feltételezték hasonlóságukat a majommal. Az ismételten a veszélyt megtestesítő tengeri kontextus itt arra is szolgál, hogy hangsúlyozza a majom viselkedésének hamisságát és lehetetlenségét, aki La Fontaine értékítéletében messze áll az embertől, miközben annak negatív tulajdonságaival van felruházva. Erre utalhat a kötet későbbi illusztrátora, Gustave Doré is, aki szinte anatómiai pontosságú – az emberre kicsit sem hasonlító – rajzot készített a majomról, míg a delfint inkább a szörny-ikonográfia fantáziadús, a valóságtól elrugaszkodó megjelenítése szerint macskaszerű fejjel, bajusszal és sárkányfarokkal ábrázolta.

---

⁴ LA FONTAINE (1668).

⁵ A magyar fordító, VIKÁR Béla a „S látja már jól, [...] mily barmot mentett ki az árból” megoldást alkalmazza a La Fontaine-i *Il s'aperçoit qu'il n'a tiré / Du fond des eaux rien qu'une bête*. – szó szerinti fordításban: „Rájön, hogy a víz mélyéből nem húzott ki mást, mint egy állatot” – sorokra.

1. ábra: Gustave Doré, *A majom és a delfin*, 1668.

Fametszet La Fontaine Fables c. kötetének illusztrálásához (23,8 x 19 cm). Louis Hachette (Paris), 1867. 2 vol. T. 1, 168. BnF, département des Estampes et de la Photographie, DC-298 (I)-FOL

Tengeri majom-felfedezőutak

Ha kronológiailag eltávolodunk a mesei említésektől, azt tapasztaljuk, hogy a világ tengeri utakon történő felfedezése a 17–18. században új távlatokat nyitott a majom-víz kapcsolat szempontjából is. Paradox módon az óceán – amely hosszú évszázadokon át elválasztott európai embert és egzotikus majmot egymástól – végül az ismeretvágytól hajtott embert új fajok felfedezése felé tereli, mint amilyenek az emberszabású majmok is. Amint az a korabeli elméleti írásokból kiderül, ezek a felfedezések az emberi genealógiával kapcsolatos elméletek újragondolását és a majom-elnevezések gazdagodását is magukkal hozták; ezáltal új szintér és merőben más kontextus nyílik a tanulmányban vizsgált „szimbólumpáros” számára is.⁶

A feltevés, miszerint az ember a majomtól származik

Mi az ember? Honnan származik? A 18. század alkotóit és gondolkodóit hasonló kérdések foglalkoztatták annak nyomán, hogy az új, tengeren-

---

⁶ A 17. századra már számos nagytetű főemlős érkezett Európába. 1699-ben Edward Tyson professzor Londonban felboncolt egy csimpánzt, és „hihetetlen hasonlóságokat” fedezett fel az emberrel. Ennek nyomán, hogy rendszerezze a hasonló, egzotikus országokból származó majmokat, létrehozta az antropoidok kategóriáját. Érdekes megjegyezni, hogy ezek az állatok korábban pigmeusok néven voltak ismertek elképesztő, szinte emberi méretük miatt, utalva Arisztotelész jól ismert „Pigmeusaira”.

túli területek meghódításának során az expedíciók új majomfajokat fedeztek fel. Áttörést hozó újdonságnak számított, hogy a megfigyelőknek már nem kellett fantáziájukra hagyatkozniuk az állatok fiziognómiáját illetően, hiszen az állatokból példányokat is begyűjtöttek, és így már módjuk volt azok anatómiájának tanulmányozására is. Ezáltal új lehetőséggel és kérdésfeltevésekkel bővült az addig élő vallási magyarázat az ember származását illetően, mely szerint az ember, mint minden földi élőlény, az isteni gondviselésnek köszönhetően a tengervízből származik. Lehetségessé vált tehát, hogy azt gondolják, az ember egy másik, szárazföldi állatból fejlődött ki: mégpedig a zavarba ejtő hasonlóságokat mutató majomból.

A 18. század közepén tehát, annak köszönhetően, hogy vizsgálható egyedekhez is hozzájuthattak, az emberszabású majmok tanulmányozása nagy fejlődésnek indult. A korabeli diskurzusban alapjában véve afrikai és ázsiai származású fajokról esett szó: Afrikából csimpánzok, Ázsiából orángutánok érkeztek – köztük pongók és kongói enjockók, amelyek a korabeli források szerint másfél méter magasak is lehettek. Korabeli hírekből jól ismert az eset, amikor 1738-ban Londonban, Buffon jelenlétében egy csimpánzt mutattak be a nagyközönségnek, vagy amikor egy orangután került Vilmos orániai herceg állatkertjébe. Azonban ezeknek az állatoknak a származását és kategorizálását illetően még uralkodott némi látens zűrzavar.

Az expedíciók és az új tudományok, például a botanika és a természettudomány fejlődése következtében a feljegyzett fajok száma jelentősen megnőtt, ami egyre több és megfelelőbb osztályozást igényelt. Az elsők között tette ezt Carl von Linné 1735-ben, a *Systema Naturae* című művében, ahol az embert, megfosztva hallgatólagos trónjától, egyenesen a négylábúak közé, a majmokkal azonos szintre sorolta. A saját rendszerre által okozott botrány ellenére maga Linné is elismerte, hogy zoológiai szinten „nem talált olyan tulajdonságot, amely megkülönböztetné az embert a majomtól.”⁷ Felfedezte, hogy a fizikai hasonlóságukon túlmenően az emberszabású majmok és az emberek számos közös társadalmi és antropológiai jellemzővel rendelkeznek, mint amilyenek a finom mozgások és a nyelvi készség azonos képessége. Arra is rámutatott,

---

⁷ LINNE (1746).

hogy a két faj családszerkezete és szociális intelligenciája is hasonló. Linné szerint úgy tűnt, hogy a majmoknál csak a lélek megléte hiányzik az emberhez képest, és ez a tény tartósan megmaradt az emberhez való asszimilációt megakadályozó megkülönböztető jegyként.

Ezzel egyidőben a környező világ tanulmányozása iránti növekvő érdeklődés a természettudomány mint tudományág kialakulásához és tudományos kabinetek létrehozásához vezetett, ahol irodalmi, művészeti és elméleti művek szerzőinek részvételével az emberek reagáltak az új evolúciós elméletek megjelenésére. Különösen figyelemre méltóak voltak például a La Mettrie és Réaumur által vezetett természettudományi kabinetek, amelyek Boucher, Rousseau és Voltaire számára is inspirációt jelentettek. Bár a tudományos érdeklődés egyre mélyebben tárta fel az ember származásának hátterét, fontos megjegyezni, hogy akkoriban, az 1750-es években a kutatások állása még nem sugallta a filozófusok számára, hogy az ember és az állatok között közös genealógiai kapcsolat is lehet.⁸

Rousseau és az emberszabású majmok; a természeti emberek

Az új ismeretek megszerzésével egy időben a filozófiai gondolkodás egy áramlata az ember és a majmok közötti genealógiai kapcsolat létének lehetőségét vizsgálta. Rousseau az ellentmondásos *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*⁹ (1755) című művében hozta közelebb a majmokat az emberi fajhoz, amelyben felvetette, hogy az emberszabású majmok – mint a pongó, az enjoko és az orángután – vajon miért nem tartoznak az emberiséghez.¹⁰ A filozófus, aki szerint kortársai túlon túl nagy előítéletet tápláltak a majmokkal szemben, nem zárta ki az emberek és az emberszabásúak közötti közeledés lehetőségét, utalva arra, hogy ez utóbbiak az embert utánzó képességük miatt olyannyira zavarba ejtőek.

Művének első részében Rousseau a tekintetük irányultsága alapján tesz különbséget a négylábú majmok és a kétlábú emberek között, azzal magyarázva mindezt, hogy az utóbbiak tekintete felfelé irányul, míg az előbbiek csak járás közben tudják lefelé fordítani a szemüket.¹¹ Fontos

---

⁸ Ld. TARRACHI (1997: 64).

⁹ ROUSSEAU (1755).

¹⁰ A témáról ld. HERZFELD (2012).

¹¹ ROUSSEAU (1755).

megjegyezni, hogy ebben az összefüggésben a „fel” szónak szimbolikus vallási jelentése lehet, amely a mennyországról és az ezzel járó üdvösségről alkotott isteni elképzelésre utal. Leírása szerint a majom az emberhez hasonlít a felsőbbrendű ösztönök tekintetében, de az értelem képessége nélkül.¹² Ezért Rousseau az emberszabású majmokat „a természet állapotában megmaradt embereknek”¹³ véli. Gondolatmenetében érdekes ellentmondás fedezhető fel, hiszen annak ellenére, hogy az embert természeténél fogva jónak tartja, úgy gondolja, ha a majmok beilleszkednének az emberi társadalomba, akkor is romlottak lennének.

Majomnyelv – embernyelv

Majom és ember közötti párhuzamok és különbségek vizsgálatának másik fontos alapköve volt a nyelv megléte és a beszéd képessége. Arisztotelész maga is úgy definiálta az embert, mint aki a gondolkodás képességén kívül a *logosz*, a nyelv képességével is rendelkezik,¹⁴ a majom és ember közötti különbségtétel gyakran ezen a megállapításon nyugodott. Ezzel szemben a brit funkcionárius, Pépys már a 18. században híres *Napló*jában megállapította, hogy a csimpánzok képesek voltak arra, hogy a majmok nyelvét és az angolt is megtanulják.¹⁵ A 18. századi filozófus, Monboddo is alátámasztotta a gondolatot, miszerint a majmok rendelkeztek azzal a képességgel, hogy emberi nyelvet tanuljanak meg.¹⁶ „Miért lenne tehát lehetetlen a majmokat tanítani?”¹⁷ – tette fel erre alapozva a kérdést az orvos és filozófus La Mettrie is 1748-ban *Homme-machine*¹⁸ című művében. Miután meg volt győződve arról, hogy a majmok rendelkeznek a beszéd képességével, nem tartotta kizártnak azt, hogy létezhet egy ún. *majomnyelv*.

---

¹² ROUSSEAU (1755).

¹³ ROUSSEAU (1755).

¹⁴ ARISZTOTELÉSZ (1990).

¹⁵ PÉPYS (1661): „Sir W. Battenhez hívtak, hogy megnézzem azt a furcsa teremtményt, amelyet Holmes kapitány hozott magával Guineából; egy nagy pávián, de nagyrészt olyan, mint egy ember, és annyira, hogy bár azt mondják, hogy egy egész faj létezik belőlük, nem tudom elhinni, hogy nem mással van dolgom, mint egy ember és egy nőstény pávián leszármazottjával. Szerintem már így is eléggé ért angolul, és szerintem meg lehet tanítani beszélni vagy jelezni.”

¹⁶ MONBODDO (1774).

¹⁷ LA METTRIE (1753).

¹⁸ Magyar megfelelője *Gép-ember* vagy *Ember-gépezet* lehetne.

Kezek – lábak

Mindazonáltal a nyelv feltételezett megléte egyik faj esetében sem az egyetlen kritérium volt, amely befolyásolhatta a majmok és az emberek közötti párhuzamok létét. A megfigyelések másik meghatározó eredménye az volt, hogy az emberek és az emberszabású majmok fontos közös jellemzője a precíz mozdulatok kivitelezésének képessége, valamint a szerszámok készítése és használata – az ehhez használt végtagok tekintetében azonban nem volt ilyen egyértelmű a helyzet.

„Buffon szerint az Ember az egyetlen kétkezű és kétlábú állat.”¹⁹ – egyenesen ezt a megállapítást olvashatjuk az 1774-es „Yverdoni Enciklopédiának” hívott *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des connaissances humaines* 'Majom' szócikkében, amelynek szerzője a természettudós „filozófiai ecsetjére” hivatkozik. Az ember tehát itt egyértelműen állatként definiálva jelenik meg. Ezzel egyidőben, 1775-ben a Diderot és d'Alembert által jegyzett *Enciklopédia* 'Majom'²⁰ szócikkében ugyanerről a fajról írt definíciójában már korántsem ennyire kirekesztő:

MAJOM, h. *simius* (*Term. tud. Állattan.*) Nagyszámú majomfaj létezik. Ezen állatok túlnyomó részének több köze van az emberhez, mint a többi négylábúhoz, főként a fogak, a fülek, az orrlyukak stb. tekintetében, szempilláik vannak a szemhéjukon, és két mellük a mellkasukon.

Az ember genealógiájára vonatkozó érvényes tudományos források és kísérletek híján ez a meghatározás tükrözi a korabeli általános konszenzust e két emlősfaj közötti kapcsolatáról. Ezt azonban még anélkül teszi, hogy sikerült volna pontosan azonosítani mindkettőt, és annak ellenére, hogy a természettudományi kutatások fejlődése fokozatosan igyekezett tisztázni a fennálló homályos pontokat.

Ehhez képest Buffon az *Histoire naturelle générale et particulière* című művében már bevezetett egy meghatározó pontosítást: elvetette a „négylábúak” kifejezést a majmokkal kapcsolatosan és inkább a „négykezű” megnevezést használta szívesen, ezzel igazolva azt a meggyőződését, miszerint a majmoknak inkább négy kezük, mint négy lábuk van.

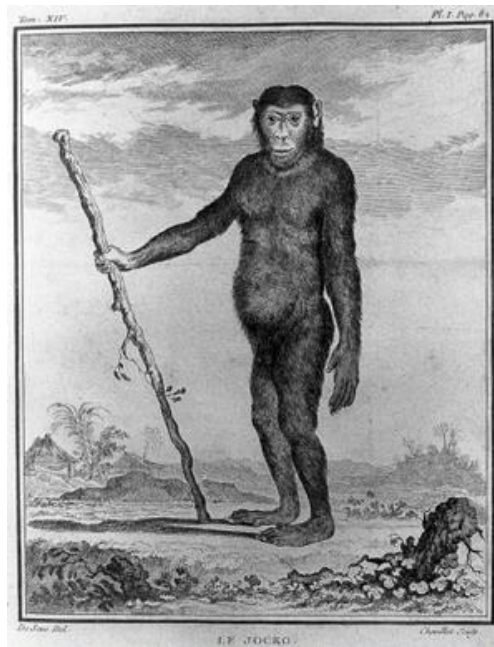
¹⁹ FELICE (1774 : 600).

²⁰ JAUCOURT (1751–1765: 208).

Ez a kategorizálás lehetővé tette számára, hogy az embereket egyszerre kétlábú és kétkező lényekként tartsa nyilván.²¹ Így érvelt a két faj közötti párhuzam lehetséges fennállásáról:

Látni fogjuk az orángután történetében, hogy ha csak a testtartását figyeljük, úgy is tekinthetünk erre az állatra, mintha az első majom vagy az utolsó ember lenne, mert a lélek kivételével semmi olyasmiben nem szenved hiányt, mint amivel mi rendelkezünk, és a testfelépítés tekintetében kevésbé különbözik az embertől, mint a többi állattól, akiknek a majom nevet adtuk.²²

2. ábra: Jacques de Sève, *Le Jocko*, (rézkarc, ceruza, tinta és lazúr, 18,7x14,6 cm), 1765. Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, RESERVE JB-23 (E)-BOITE FOL.
in: BUFFON, *Histoire naturelle générale et particulière*, 1766.

Nem véletlen az sem, hogy az ugyanebben a kötetben megjelent eredeti metszeteken, mint amilyen Jacques de Sève fenti illusztrációja is, ez a fajta majom – és még más emberszabású fajok is – teljesen emberi testtartásban vannak ábrázolva: a majom két lábán áll és gerincoszlopa természetellenesen függőleges helyzetben látszódik. A végtagok és az állat

²¹ BUFFON (1759: 126).

²² BUFFON (1759: 137).

teljes magasságának aránytalansága az emberi jellegre utal: a nézőnek olyan érzése támadhat, mintha egy szőrös, majomfejű embert látna. Az orángután anatómiája úgyszintén csalóka, hiszen a majmok kezeinek hossza, amely oly jellemző erre a fajra, a rajzon le van rövidítve, hogy az ember fiziognómiájához jobban illeszkedjen.²³ Az arc ábrázolása szintén eltér az állatétól: a fülek pozíciója, a szemek magassága a homlokhoz képest olyan részletek, amelyek Buffon és illusztrátora szándékait jól tükrözik. Ezek az ikonográfiai ábrázolások tehát művészi eszközökkel emelik ki az ember és majom között lehetséges párhuzamok ideológiáját.

Ami Diderot-t illeti, ugyanerre a kérdésre 1754-ben Linné „isteni” rendjének logikáját érzékelhetően megkérdőjelezve, a *Pensées sur l'interprétation de la Nature* című művében reagál:

Az ember, ahogyan Linné mondta, sem nem kő, sem nem növény; tehát állat. Van lába; tehát nem giliszta. Nem is rovar, hiszen nincsenek csápjai. Nincsenek uszonyai sem; így hát hal sem lehet. Bizonyos, hogy nem madár, hiszen egyáltalán nincsenek tollai sem. Tehát mi lehet akkor az ember? A szája olyan, mint egy négylábúé. Négy lába van, kettő elöl, amelyek az érintést, és kettő hátul, amelyek a járást szolgálják. Azaz egy négylábúról van szó. „Az igaz, folytatta a metódista, hogy a természetrajzi elméleteim következményeképp sosem tudtam megkülönböztetni az embert a majomtól, mert van néhány majom, amelyeken kevesebb szőr van, mint néhány emberen: ezek a majmok két lábon járnak és úgy használják kezeiket és lábaikat, mint az emberek. Egyébiránt a beszéd számomra egyáltalán nem megkülönböztető jegy; a módszerem szerint csak azokat a jellemzőket tartom számon, amelyek a szám, a testalkat az eloszlás és az helyzet függvényei.” Tehát a maga módszere rossz, mondta a logika. „Tehát az ember egy négylábú állat” – mondta a természettudós.²⁴

Diderot tehát maga is kísérletet téve a linnéi gondolkodásmód kifigurázására, a természettudós rendszerezési elméletét kritizálja, aki az embert

---

²³ BUFFON (1759) jegyzetében erről az állatról úgy találunk említést, mint aki valójában két mancon, azaz két lábon jár. A Buffon által megvizsgált orángután-példányt élve szállították Angolából, és a testének maradványait a király kabinetjében őrizték.

²⁴ DIDEROT (1754: 45).

ekképpen sorolja az állatok közé: „majom = ember formájú négy lábú állat – mondja Linné –, amely az élőlények másodvonalát alkotja”.²⁵

Mindezek a felsorakoztatott érvek arra engednek következtetni, hogy az ember majomtól való eredeztetése olyan megállapítás volt, amely természettudományos megfigyeléseken nyugodott, és amelynek egyetemessé válását a természettudományok 18. században bekövetkezett nyugat-európai fejlődése és az evolúció kutatása tett lehetővé.

A tenger: az élet eredetének teológiai magyarázata

Ezzel egyidőben a 18. század az emberi létezés és a víz kapcsolatának többféle megközelítést kínálja. Érdekes sorra venni ezeket a különböző példákat; egészen a víztől mint a földi élet forrásának teológiai szimbólumától kezdve a víz fizikai, nedvek formájában való megnyilvánulásáig, amik, mint látni fogjuk, lehetővé teszik az „ember-gépezet” működését.

Az evolúcióelméletet megelőzően a világ teremtésének általánosan elfogadott alapja a zsidó-keresztény modell volt, amely szerint Isten hat nap alatt teremtette a világot. A víz szerepe a teremtéstörténetben Isten bölcs gondviselésén alapul, ahogyan Mózes hirdeti a Teremtés könyvében: „és az Isten Lelke lebeg vala a vizek felett”.²⁶ A Szentírás szerint az élet forrása kétségtelenül a tenger vize, amelyből Isten a teremtés ötödik és hatodik napján merítette erejét, hogy életet adjon az élővilág minden fájának.²⁷ Ez a kapcsolat a víz és az élet születése között ismét megmutatkozik, amikor „az özönvíz vizei elárasztották a földet,”²⁸ és amikor az eső elvonulása után a megmenekült Noé újra benépesítette a földet a bárkáján összegyűjtött állatfajokkal. Ebben a bibliai kontextusban a víz „olyan folyadéknak tekinthető, amely képes a földet lakhatóvá tenni”.²⁹

A 22. zsoltárban³⁰ ezt olvashatjuk: „Folyok, mint a víz; minden végtagom megtört. Szívem olyan, mint a viasz; elolvad a beleimben”. A 18. századi német teológus, Johann Albert Fabricius ezt a metaforikus képet

---

²⁵ FÉLICE (1774: 594).

²⁶ Károli, 1 Móz. 1, 2.

²⁷ Károli, Gen. 7, 4.

²⁸ Károli, Gen. 7, 11.

²⁹ FABRICIUS (1743: 5).

³⁰ Károli, Zs. 22, 24–25.

használja a víz és az isteni erő kapcsolatáról szóló elméletében, ám a hagyományos teológiai megközelítéstől eltérő módon.³¹ Fabricius szerint is a víz tartja fenn az emberi életet, valamint az állat- és növényvilágot, de ő továbbgondolja az isteni gondviselés általi alkotás biblikus képét.³² Művében kifejtett koncepciója szerint az emberi testben többféle nedv vagy kis víz létezik, amelyek hidraulikus-pneumatikus gépezetként³³ működnek. A *La Théologie de l'eau ou essai de la bonté divine manifeste par la création de l'eau*-ban egy átfogó hidro-teológiai rendszert³⁴ hoz létre, és olyan elméletet dolgoz ki, amely szerint a víz elosztását az isteni bölcsesség hozta létre. Dicsérő írását azzal a megállapítással kezdi, hogy a víz nélkülözhetetlen: „víz nélkül nem lennének ásványok, növények, állatok: [...] egyszerűen, víz nélkül semmi sem lenne élet, semmi sem tudna növekedni vagy megélni”.³⁵ Az isteni forrás szerepe vitathatatlan: „Csak Isten lehet a szerzője valaminek, ami ennyire szükséges”.³⁶ Még egy metaforikus képet is felidéz az emberről, akinek teste „vízzel teli edény”, amelyet Isten képmására teremtett.³⁷ A különböző nedvek, amelyeket ő vizeknek nevez, az állatok, a növények és az emberek létfontosságú nedvei, amelyek biztosítják ökoszisztémáik működését. A nedvek mozgása hasonló lehet az emberben, az állatokban és a növényekben, „mivel mindegyikben bőséges elosztását találjuk a víznek és a nedveknek, amelyek életet, mozgást és táplálékot biztosítanak nekik”.³⁸ Az olvasónak olyan érzése támadhat, mintha ez a kép visszavezetne La Mettrie *L'Homme-machine*-járól alkotott elképzeléséhez.

A tenger: az élet természettudományos forrása

Ezzel szemben Buffon az *Histoire et Théorie de la Terre* című művében e gondolatmenet ellen szólal fel: természettudományos megfigyelésekre alapozva azt a gondolatot támasztja alá, miszerint a fosszíliaak régen élt

---

³¹ FABRICIUS (1743: 212; 213).

³² FABRICIUS (1743: 263).

³³ FABRICIUS (1743: 263).

³⁴ FABRICIUS (1743: 110).

³⁵ FABRICIUS (1743: 717).

³⁶ FABRICIUS (1743: 717).

³⁷ FABRICIUS (1743: 20).

³⁸ FABRICIUS (1743: 265).

állatok maradványai voltak.³⁹ Szándéka, hogy megfossza az Özönvizet geológiai szerepétől és bebizonyítsa, hogy az annak tulajdonított hatások összeegyeztethetetlenek időtartamával. Buffon hipotézisei, miközben csökkentik az isteni hatalom teremtésre gyakorolt hatásának jelentőségét, az akkoriban megfigyelt és bizonyított konkrét tényeken alapulnak.

A vízzel mint teremtő princípiummal kapcsolatosan Buffon azt jelenti ki, hogy ez az egyetlen fizikai elem, amelynek formáló erői a hegyekben apró kagylók és kis állatmaradványok jelenléte által figyelhető meg. A mű harmadik kötetében található *A csontok, amelyeket olykor a hegyek belsejében találunk* című fejezetben egy olyan esetre hivatkozik, amikor állati és emberi csontokat leltek egy Aix melletti hegyen, 1760-ban:

Miután puskaporral 5 láb mélybe hatoltunk e kő belsejébe, nagy mennyiségben találtunk emberi csontmaradványokat a test minden részéből: állkapcsokat fogakkal, karcsonatokat, combcsontokat, bordákat, térdkalácsokat és több mást is, összekeveredve és a legnagyobb rendetlenségben. Úgy tűnik, nagy, egészben maradt, vagy kis részekre szakadt koponyák voltak nagy többségében.⁴⁰

Részletes leírást ad a megkövesedett kagylókról és állati maradványokról „szinte az összes feltárt hegységen:⁴¹ mindenütt bizonyítékot találnánk a tenger vizének ősi tartózkodására valamennyi kontinensünkön”.⁴²

„A különböző helyeken fellelhető tengeri kövületek hatalmas mennyisége azt bizonyítja, hogy nem egy árvíz szállította őket oda”⁴³ – foglalja össze gondolatait, hangsúlyozva annak lehetetlenségét, hogy a hasonló geológiai rétegek kizárólag isteni akaratból keletkezzenek. A keresztény hatóságok reakciója nyilvánvalóan gyors volt, ami arra kényszerítette Buffont, hogy megpróbálja „elmenekülni az egyház villámló haragja elől”.⁴⁴

---

³⁹ BUFFON (1759: 350–354).

⁴⁰ BUFFON (1759: 222).

⁴¹ BUFFON (1759: 222).

⁴² BUFFON (1759: 30).

⁴³ BUFFON (1759: 54).

⁴⁴ GUYÉNOT (1941) értelmezése szerint.

Sem-sem: avagy Voltaire koncepciója

Egyes gondolkodók célja az volt, hogy megerősítsék az ember felsőbbrendűségét, és tagadják a szégyenletesnek tartott – tengeri – származást. Az isteni teremtés helyébe lépő evolúció lehetőségére adott elméleti válasz nem váratott sokáig magára: Voltaire *A negyvenkoronás férfi* (1768) egy részletében így parodizálta ki Buffon elméletét:

Az egyik első, akire felfigyeltem, Thalész egyik leszármazottja, Telliamed volt, aki megtanította nekem, hogy a hegyeket és az embereket a tengervíz hozza létre. Először lettek a gyönyörű tengeri emberek, akik később kétéltűvé váltak. Gyönyörű villás farkuk combokká és lábakká változott. Még mindig el voltam telve Ovidius *Metamorfózisok* című művével, meg egy olyan könyvvel, amelyben kimutatták, hogy az emberfajta egy páviánfaj fattya: nos, **épp annyira szeretnék egy majomtól származni, mint egy haltól.**⁴⁵

Egyértelmű, hogy ebben a filozofikus, parodizált párbeszédben Voltaire nemcsak az evolúciós elméletek iránti megvetését fejezi ki, hanem a párbeszéd műfaját felhasználva az ember eredetét kutató, két egymással versengő felfogást szembe is állítja egymással.

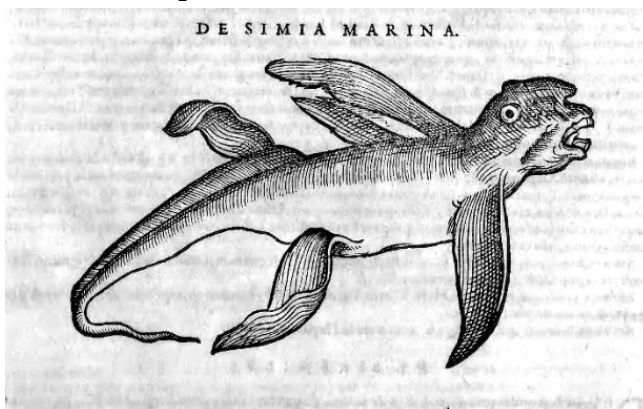
A szimbiózis felé

A tanulmányban bemutatott rövid eszmefuttatáson keresztül párhuzamot vonhattunk a két evolúciós elmélet között, és kifejtettük ezek alapvető különbségeit. A vízből való származás gondolata két irányba vezetett: vallási értelmezést és tudományos megközelítést tárt fel. Az ember és a majom közötti feltételezett genealógiai kapcsolat ezzel szemben teljesen kizárta az isteni beavatkozást, ezért a tizennyolcadik században erős ellenállás alakult ki ezzel az elmélettel szemben. Az sem meglepő, hogy az isteni gondviselés és az állati leszármazás ellentétes témái komoly elméleti vitákat váltottak ki. Ennek az elméleti szálnak az összefoglalásaként egy korabeli bencés szerzetes, Augustin Calmet következő megállapítását szeretnénk segítségül hívni: „A majom az összes állat közül az, amelyik a leginkább hasonlít az ember alakjára”.⁴⁶ Ez a

⁴⁵ VOLTAIRE (1966: 409).

⁴⁶ CALMET (1730).

meghatározás rendkívül körültekintő volt, és összhangban állt az egyház elveivel. A 18. században a tudományos kísérletek és felfedezések előrehaladtával azonban, amelyek a témával kapcsolatos ismeretek bővüléséhez vezettek, egyre inkább elfogadottá vált az ember majomtól való leszármazásának lehetősége – amely az evolúció elméletében a vízből való származáshoz kapcsolódik.

3. ábra: Conrad Gessner, *Historia Animalium*, 1558. „Simia marina”
American Museum of Natural History, Research Library, Digital Special Collections

Végezetül egy olyan állatra szeretnénk ismételten felhívni a figyelmet, amely kétségkívül ötvözi a majom és a tenger szimbólumait: a *tengeri majom* egy olyan, a korszakban felfedezett halfaj, amely nevét majomszerű megjelenésének köszönheti, és amelyről az *Yverdoni Enciklopédia* a következő meghatározást adja:

a fejformája és a farka hasonló; kerek feje és kis szemei vannak, a szőr, ami az orra és az ajkai között van, bajuszra hasonlít; az áll igen rövid, a nyak tökéletesen elválk a törzstől; a fejsúcson egy kinövés van, amelyet koronának is nézhetnénk; négy uszonya és két egyéb kinövés van, amelyből a legnagyobb a nyak csúcsán helyezkedik el, és spatula formájú; hosszú, széles és igen erős; a faroknál levő kisebb; ez a négy uszony a bálna szakállára és bajszaira hasonlít, az elsőket pedig kezeknek is nevezhetjük⁴⁷

Ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a „kezek” kifejezés, amely itt e tengeri lény felső végtagjainak jelölésére használatos, az antropomorf majom-

⁴⁷ BARTHÉLEMY DE FÉLICE (1774: 600).

ra vagy akár az emberre is utalhat. A hal jellege a majom akkori elsődleges metaforikus képét idézi fel, emlékeztetve az akkoriban a majomhoz kapcsolódó közhelyre: „A tengeri majom nagyon élénk hal, amely nagyon könnyedén úszik; amikor megjelenik a víz felszínén, mielőtt megragadná a horgot, mozgása és ugrása nagyon szórakoztató”.⁴⁸ Más szóval, összefoglalóan egy szórakoztató, emberi tulajdonságokkal felruházott állatról van szó, amelynek alakjában újra egyesül a rejtélyes páros, a „majom” és a „tenger”.

Források

- ARISZTOTELÉSZ 1990 P. PELLEGRIN (trad.), *Arisztotelész: Politique*, Paris, 1990.
- BUFFON 1759 G.-L. L. de BUFFON, *Histoire Naturelle, générale et particulière*, Paris, 1759.
- CALMET 1730 A. CALMET, *Dictionnaire historique, critique, chronologique, géographique et littéral de la Bible*, Genève, 1730.
- DIDEROT 1754 D. DIDEROT, *Pensées sur l'interprétation de la nature*, Amsterdam, 1754.
- FABRICIUS 1743 J. A. FABRICIUS, *Théologie de l'eau, ou essai sur la bonté, la sagesse et la puissance de Dieu, manifestées dans la création de l'eau*, Paris, 1743.
- FELICE 1774 *Singe*, in: F.-B. de FELICE (dir.), *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des connaissances humaines*, Yverdon, 1774, t. XXXVIII, 600.
- LA FONTAINE 1668 J. de LA FONTAINE, *A majom és a delfin*, in: Vikár B. – Szántai Zs. (ford.), *La Fontaine összes meséi*, Budapest, 2001.
- JAUCOURT 1751–1765 L. de JAUCOURT, *Singe*, in: D. Diderot – J. L. R. d'Alembert (dir.), *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris, 1751–1765, t. XV.
- LINNE 1746 C. LINNE, *Fauna Svecica*, Stockholm, 1746.
- LA METTRIE 1753 J. O. de LA METTRIE, *L'Homme-Machine*, 1753. http://www.ali-aix-salon.com/La_mettre_homme_machine.pdf
- MONBODDO 1774 J. B. MONBODDO, *Of the Origin of Language and Progress*, Edinburgh, 1774, in: L. Dubreuil (ed.), *L' éloquence des singes*, *Labyrinthe* 38, 2012.
- PÉPYS 1661 S. PÉPYS, *Napló*, 1661. szeptember 24., in: L. Dubreuil (ed.), *L' éloquence des singes*, *Labyrinthe* 38, 2012.
- ROUSSEAU 1755 J.-J. ROUSSEAU, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Amsterdam, 1755.
- VOLTAIRE 1966 VOLTAIRE, *L'homme aux quarante écus, Romans et contes*, Paris, 1966.

---

⁴⁸ BARTHÉLEMY DE FÉLICE (1774: 600).

Felhasznált irodalom

- GUYÉNOT 1941   É. GUYÉNOT, *L'évolution de la pensée scientifique. Les sciences de la vie aux XVIIe et XVIIIe siècles, l'idée d'évolution*, Paris, 1941.
- HERZFELD 2012   C. HERZFELD, *Les pongos et les jockos sont-ils des animaux ou des hommes? L'épreuve de l'incertitude, de Rousseau aux singes parlants*, *Revue de primatologie*, 4 (2012).
<http://priatologie.revues.org/1010>
- OCISOVAI 2019   D. OCISOVAI, *Descendance du singe, naissance de l'eau marine. Étude parallèle de deux conceptions de la pensée de l'évolution au XVIIIe siècle*, in: F. Boulerie – K. Kovács (dir.), *Le singe aux XVIIe et XVIIIe siècles, Figure de l'art, personnage littéraire et curiosité scientifique*, Paris, 2019, 91–103.
- TARRACHI 1997   A. TARRACHI, *Rousseau ou l'état sauvage*, Paris, 1997.
- VÍGH 2019   VÍGH É. (szerk.), *Állatszimbólumtár A–Z*, Budapest, 2019.

Are we descended from monkeys or from the sea? – Symbolic parallels between two theories of 18th-century evolutionary thought

In this analysis, we set out to examine the question that preoccupied 18th-century man: did man come from the ape or from the sea? To address this question, which allows for a parallel examination of evolutionary theories, we wish to touch only remotely on a strictly religious approach, but rather to use the literary imprints and evolutionary theories of the Age of Enlightenment as a basis for our reflections, such as the birth of terrestrial animals in seawater or the thought processes of naturalists who, on the basis of similar physiognomic characteristics, proposed that apes were the ancestors of man. Our work relies mainly on the co-presence of the seawater and the ape motif in the texts of 18th-century authors, through examples borrowed from Rousseau, Voltaire, Diderot, and Buffon to Fabricius' hydro-technological approach. In doing so, we will attempt to explore whether the references to the motifs of the monkey and the sea reveal a link between the two evolutionary schools of thought of the Enlightenment.

Keywords: monkey, water, evolution, simia marina, enlightenment, Buffon, Diderot, Rousseau, Fabricius